ДИНАМІКА ЗВ'ЯЗКУ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ З ТЕМПЕРАМЕНТОМ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

THE DYNAMICS OF THE CORRELATIONS BETWEEN SELF-ACTUALIZATION AND TEMPERAMENT OF PSYCHOLOGY STUDENTS

У публікації розглянуто, як змінюються зв'язки між шкалами самоактуалізації та показниками темпераменту в майбутніх психологів у процесі отримання фахової базової вищої освіти. Оскільки дослідження проводилося на початку навчального року, до студентів другого й четвертого років навчання автор зараховує учасників, які нещодавно завершили перший і третій курси відповідно. Емпіричне дослідження показало різке зниження кількості кореляцій від другого до четвертого року навчання. Виявлено, що на другому році навчання (вік 18 років) підвищена емоційність негативно корелює із самоактуалізацією. Окрім того, відзначено позитивну кореляцію показників комунікабельності з багатьма шкалами самоактуалізації. На четвертому році навчання показники за основними шкалами самоактуалізації зовсім не мають кореляцій із показниками темпераменту. Кількість кореляцій за допоміжними шкалами самоактуалізації суттєво знижується до 15% від кількості кореляцій на другому році навчання. Описані результати інтерпретуються як різке зниження впливу темпераменту на самоактуалізацію студентів-психологів протягом двох років фахового навчання. Автор пов'язує це зі специфікою навчальної програми, яка передбачає численні вправи з розвитку рефлексії, яка, у свою чергу, призводить до успіхів у самопізнанні та зниження суб'єктивної помилки в оцінці власного темпераменту. Теоретичним підкріпленням такої позиції є праці Гутрі Форда, який виявив відносно низький рівень самоактуалізації в осіб, що помиляються в суб'єктивній оцінці власних рис темпераменту через тиск чинника соціальної бажаності. Отже, розвиток рефлексії та його наслідки спричиняють різке зменшення кореляцій між самоактуалізацією й темпераментом.

Результати дослідження можуть бути використані для стимулювання самоактуалізації студентів-психологів у контексті розробки навчальних програм.
Ключові слова: самоактуалізація, темперамент, студенти-психологи, рефлексія, соціальна бажаність, емоційність, комунікабельність.

The publication describes how the correlations between self-actualization scales and temperament indicators are changing among psychology students in the process of obtaining basic specialized higher education. The study has been conducted at the beginning of the academic year, therefore, the author considers participants who have recently completed the first and third courses as students of the second and fourth years of study respectively. Empirical research has shown a sharp decrease in the number of correlations in the fourth year of study compared to the second. According to the analysis, on the second year of study (students' approximate age is 18) increased emotionality negatively correlates with self-actualization. In addition, there is a positive correlation between sociability indicators and various self-actualization scales. In the fourth year of study, the indicators on the core self-actualization scales demonstrate no correlations with the indicators of temperament. The number of correlations on subsidiary scales of self-actualization has significantly reduced to 15% of the correlations identified in the second year.

The described above results are interpreted as a sharp decrease of the temperament's influence on the self-actualization of psychology student during two years of the specialised higher education. According to the author, it is connected with the specifics of the curriculum, which includes numerous exercises that lead to the development of the reflection. This, in turn, leads to success in self-knowledge and reduction of subjective error while assessing one's own temperament. This position is based on the theoretical approach of Guthrie Ford. According to Ford, a relatively low level of self-actualization is typical for people who are wrong with the subjective assessment of their own temperament due to the pressure of social desirability. Thus, the development of reflection and its outcomes cause a sharp decrease in the correlations between self-actualization and temperament.

The results of the research could be implemented for stimulation of self-actualization of psychology students in the processes of academic programs development.

Key words: self-actualization, temperament, psychology students, reflection, social desirability, emotionality, sociability.

УДК 159.923.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.21.17>

Безверхий О.С.
к.психол.н.,
доцент кафедри психології
та соціальної роботи
Вінницький державний
педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Постановка проблеми. Проблема зв'язків самоактуалізації (далі – СА) з темпераментом досліджувалася в зарубіжній і пострадянській психології. Ці дослідження зустріли спротив у гуманістичній психології, яка дистанціюється від психобіологічних концепцій, включаючи дослідження темпераменту [7, р. 57]. У працях засновника теорії СА Карла Роджерса тема темпераменту як чинника СА відсутня, не вивчав цю проблему й інший відомий дослід-

ник СА – А. Маслоу. Наукові дослідження показали, що для осіб із високим рівнем СА показники темпераменту на механізм СА не впливають. Разом із тим виявлено важливі численні зв'язки СА з темпераментом у студентської молоді. Ми припускаємо, що на початковому етапі розвитку СА особистості, доки психологічні механізми СА ще не сформовані, особливості темпераменту можуть сприяти або перешкоджати створенню цих механізмів.

Особливо це важливо для майбутніх психологів, оскільки їхній навчальний процес містить компоненти, які прямо чи опосередковано стимулюють СА. Отже, проблема актуальна та має локальний характер у контексті досліджень початкового етапу СА в студентської молоді, особливо у майбутніх психологів.

У сучасній психологічній літературі проблема зв'язків між показниками самоактуалізації й темпераменту достатньо досліджена щодо студентської молоді, однак відсутні дослідження динаміки змін цих зв'язків у часі, зокрема, і щодо майбутніх психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками низку публікацій щодо зв'язку самоактуалізації з темпераментом здійснено російськими науковцями. У зарубіжній психології вказана проблема епізодично потрапляла до поля зору американських науковців.

Основні сучасні наукові здобутки в дослідженні зв'язку самоактуалізації з темпераментом у пострадянській психології викладено в праці Олени Городилової [1]. Указаний автор досліджувала зв'язок самоактуалізації з темпераментом у вибірці, яка включала дві групи: «молоду» від 19 до 29 років (153 особи, з них – 64 чол. і 89 жін.) і «зрілу» від 30 до 50 років (78 осіб, з них – 27 чол. і 51 жін.). О. Городилова виявила одну спільну для обох груп негативну кореляцію: основної шкали самоактуалізації «компетентність у часі» з інтелектуальною емоційністю. Виявлено кореляції основних шкал САТ, які відрізняли групу з високим рівнем СА [1, с. 234]:

- негативні кореляції «компетентності в часі» з моторною та комунікативною емоційністю;
- позитивні кореляції «компетентності в часі» з інтелектуальною ергічністю та інтелектуальним темпом;
- позитивні кореляції шкали СА «підтримка» з моторною ергічністю та інтелектуальною емоційністю, негативних кореляцій у цієї шкали немає.

СА вимірювалася за методикою «Самоактуалізаційний тест», або скорочено САТ (Ю. Альошина, Л. Гозман, М. Загика та М. Кроз), темперамент вимірювався за методикою «Опитувальник структури темпераменту» В. Русалова (розширена версія ОСТ-150 або STQ-150).

Олена Городилова зробила висновки, що кореляції показників самоактуалізації з показниками темпераменту в більшості різні для груп досліджуваних із низьким і високим рівнями СА. Також виявлено, що кількість кореляцій між показниками СА та самоактуалізації знижується з віком, особливо це помітно в групі з низьким рівнем СА [1, с. 223].

У праці Юлії Татаринцевої зі співробітниками [4] досліджувався зв'язок між типом

темпераменту за Айзенком і показниками СА за самоактуалізаційним тестом (далі – САТ). У дослідженні порівнювалися показники за основними шкалами САТ у групах із різним типом темпераменту. Однак через некоректно обраний статистико-математичний метод висновок про відсутність зв'язку типу темпераменту із СА залишився сумнівним. Замість точного критерію Фішера, автори обрали критерій χ^2 -квадрат, який, виходячи з розміру чотирьох порівнюваних вибірок, було недопустимо використовувати.

У праці Н. Грищенко досліджувалися кореляції показників СА за САТ із показниками темпераменту за скороченою версією «Опитувальника структури темпераменту» В. Русалова (ОСТ-26) у чотирьох групах курсантів військового університету (дві групи – курсанти 3-го курсу 2011 та 2012-го років навчання; дві групи – курсанти 5-го курсу тих же років навчання) [2, с. 208]. Виявлені автором кореляції відрізняються в групах різних років навчання, що вказує на локальність зазначених кореляцій і їх залежність від умов мікросоціуму. У всіх чотирьох групах основні шкали САТ мають лише одну значущу кореляцію в одній із груп третьокурсників (2011-го року навчання) – між шкалами «емоційність соціальна» та «підтримка» [2, с. 212]. Усі інші кореляції негативні, тобто вони характеризують не СА, а перешкоди для її розвитку (за К. Роджерсом, такими перешкодами є психічні захисти) [2, с. 212–214]. На жаль, автор забагато уваги приділяє кореляційним зв'язкам за додатковими шкалами, але ці результати малозмістовні з погляду предмета дослідження, якщо головні шкали не мають значущих кореляцій.

Сергій Щаєв дослідив 59 курсантів військових закладів вищої освіти з використанням методик САТ та ОСТ-26 В. Русалова [5]. Він виявив одну значущу кореляцію показників темпераменту з основними шкалами САТ: «соціальна ергічність» та «орієнтація в часі». Соціальна ергічність характеризується як потреба в соціальних контактах, бажання дослідити соціальні форми діяльності, отже, прагнення до лідерства, розширення спілкування, до одержання високого статусу в процесі формування власного соціального простору [3]. Фактично соціальна ергічність виражає тенденцію бути впливовим у міжособистісних стосунках і в мікросоціумі. Тому ця риса спонукає людину бути ефективною в стосунках, мінімізує бар'єри спілкування та знижує соціальну тривогу, що в сукупності властиво людям із високим рівнем орієнтації в часі. Усі інші значущі кореляції, виявлені автором, є малозмістовними, оскільки пов'язані з допоміжними шкалами САТ.

У зарубіжній психології зв'язки СА з темпераментом вивчалися в 1960–1990-х роках.

Знаковою серед таких праць є публікація Роберта Кнаппа [9]. Експериментальна група складалася з 136 студентів першого та другого курсів гуманітарного коледжу. Автор провів кореляційне дослідження між показниками POI Е. Шострома й показниками екстраверсії-інтраверсії та нейротизму за особистісним опитувальником Айзенка (EPI). Він виявив, що нейротизм негативно корелює з обома основними та більшістю допоміжних шкал СА [9, р. 169]. Кореляція шкал СА з екстраверсією виявилася специфічною: вона відсутня в підгрупі з високим рівнем СА та статистично достовірною і позитивною з низкою шкал у групі з низьким СА. У загальній групі це проявлялося як статистично достовірною кореляція екстраверсії з основною шкалою «підтримка» й більшістю допоміжних шкал, екстраверсія в загальній групі не корелювала зі шкалою «орієнтація в часі». Отже, Роберт Кнапп виявив, що підвищений нейротизм є перешкодою для СА. За його дослідженням, зростання екстраверсії в середньому супроводжується зростанням показників у загальній групі за основною шкалою «підтримка» та низкою допоміжних, але ця тенденція існує лише для показників СА нижче середнього рівня. Тобто зростання екстраверсії стримує зниження показників за шкалами СА, однак впливу на осіб із відносно високим рівнем СА немає.

Г. Мередит показав позитивну кореляцію СА з комунікабельністю як рисою темпераменту [11]. Роберт Кнапп та Андре Комрей показали позитивну кореляцію показників СА зі шкалою стабільності за особистісним тестом Комрея (Comrey Personality Inventory) [10], шкала стабільності за змістом протилежна до шкали емоційності (нейротизму).

Дж.Г. Форд провів низку емпіричних досліджень зі студентами коледжу (близько 20 років), урахувавши гендерні відмінності [7]. Він вимірював розбіжності між «самоконцептуальним» («фасадним») і конституційним профілями темпераменту; при цьому «самоконцептуальним» профілем автор назвав суб'єктивну оцінку досліджуваним його власних рис темпераменту, а конституційним профілем – об'єктивну, «матеріальну» характеристику темпераменту досліджуваного [7, р. 64]. У трьох дослідженнях «самоконцептуальний» профіль вимірювався з використанням опитувальника, а конституційний – із використанням батьківських ретроспективних оцінок темпераменту досліджуваних у 15-річному віці, при цьому припускалося, що темперамент досліджуваних від 15 до 20 років не змінився або мало змінився [7, р. 64]. У четвертому дослідженні автор вивчав лише студентів коледжу жіночої статі й використав розроблену ним проективну методику, за якою розбіжності між «фасадною» оцінкою свого темпера-

менту та конституційними характеристиками вимірювалася безпосередньо [7, р. 66–67]. Дж.Г. Форд виявив, що показники дезадаптації мають відносно високий рівень позитивної кореляції з величиною розбіжності між «фасадною» самооцінкою та конституційною характеристикою, зокрема достовірні кореляції виявлено за показниками емоційності й комунікабельності, для осіб жіночої статі – також за показником активності [7, р. 64–65]. На основі своїх досліджень Дж.Г. Форд висунув «концепцію темпераменту/актуалізації», відповідно до якої рівень СА людини знижується, якщо розбіжність між «самоконцептуальними» («фасадними») та конституційними показниками темпераменту зростає. Концепція Дж.Г. Форда важлива тим, що докладно пояснює, як розбіжності двох показників темпераменту спричиняють дезадаптацію. Недоліком концепції є використання методики діагностики дезадаптації замість методики POI Е. Шострома та недостатня обґрунтованість методів діагностики «конституційних» характеристик темпераменту.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження відмінностей кореляційних матриць показників СА з темпераментом для майбутніх психологів другого й четвертого курсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджувалися студенти-психологи Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Досліджувалося дві вибірки – сорок студентів другого курсу й сорок студентів четвертого курсу, в обох вибірках по 34 особи жіночої статі та по 6 осіб чоловічої статі, що відповідає пропорціям у реальних групах. Дослідження проводилося в жовтні, тобто студенти другого курсу нещодавно закінчили перший курс, а студенти четвертого курсу – третій курс. Для діагностики СА використовувалася методика «Самоактуалізаційний тест» (САТ) (Ю. Альошина, Л. Гозман, М. Загика та М. Кроз), для діагностики темпераменту – методика «Опитувальник структури темпераменту» В. Русалова (ОСТ-26). За кожною вибіркою окремо проводився кореляційний аналіз, кореляційні матриці двох вибірок порівнювалися з використанням кількісних і якісних критеріїв.

Результати кореляційного аналізу на другому курсі наведено в таблиці 1.

Результати кореляційного аналізу на четвертому курсі наведено в таблиці 2.

Порівняльна характеристика кореляційних матриць за кількісними критеріями подана в таблиці 3.

З таблиці 3 видно, що насиченість кореляційної матриці значущими показниками різко знижується від другого до четвертого курсу. Загалом на четвертому курсі відсутні статистично достовірні кореляції між основними

Таблиця 1

**Кореляційні зв'язки показників СА з показниками темпераменту
в майбутніх психологів другого курсу**

Темперамент	I	Tc	Sav	Ex	Fr	S	Sr
ПЕ	0,03	-0,04	0,17	-0,26	0,02	-0,06	0,18
СЕ	0,35*	0,12	0,46**	0,22	0,39*	0,34*	0,34*
ПП	0,47**	0,26	0,57***	0,07	0,24	0,40**	0,57***
СП	0,31*	0,25	0,27	0,38*	0,32*	0,38*	0,04
ПТ	0,33*	0,14	0,29	0,08	0,10	0,21	0,28
СТ	0,47**	0,57***	0,36*	0,33*	0,24	0,28	0,42**
ПЕМ	-0,70***	-0,52***	-0,51***	-0,47**	-0,47**	-0,59***	-0,70***
СЕМ	-0,60***	-0,51***	-0,44**	-0,38*	-0,24	-0,35*	-0,66***
* $r_{кр0,05} = 0,31$; ** $r_{кр0,01} = 0,40$; *** $r_{кр0,001} = 0,50$							
EQ	Sa	Nc	Sy	A	C	Cog	Cr
ПЕ	-0,01	0,52***	0,21	0,02	0,04	0,17	0,10
СЕ	0,13	0,47**	0,36*	0,22	0,25	0,10	0,05
ПП	0,43**	0,44**	0,30	0,34*	0,45**	0,06	0,42**
СП	0,16	0,00	0,07	0,24	0,43**	0,05	0,27
ПТ	0,24	0,47**	0,24	0,21	0,34*	0,03	0,10
СТ	0,38*	0,32*	0,13	0,31*	0,54***	0,20	0,25
ПЕМ	-0,61***	-0,35*	-0,07	-0,54***	-0,59***	-0,08	-0,31*
СЕМ	-0,65***	-0,39*	-0,05	-0,46**	-0,54***	-0,24	-0,30
* $r_{кр0,05} = 0,31$; ** $r_{кр0,01} = 0,40$; *** $r_{кр0,001} = 0,50$							

Умовні позначення: Tc – компетентність у часі; I – підтримка; Sav – ціннісні орієнтації; Ex – гнучкість поведінки; Fr – сензитивність до себе; S – спонтанність; Sr – самоповага; Sa – самоприйняття; Nc – уявлення про природу людини; Sy – синергія; A – прийняття агресії; C – контактність; Cog – пізнавальні потреби; Cr – креативність.

Таблиця 2

**Кореляційні зв'язки показників СА з показниками емоційного інтелекту
в майбутніх психологів четвертого курсу**

EQ	I	Tc	Sav	Ex	Fr	S	Sr
ПЕ	-0,02	0,19	0,07	0,02	0,03	0,27	0,08
СЕ	0,24	0,09	0,25	0,27	-0,13	0,14	0,03
ПП	0,22	0,20	0,31	-0,11	0,01	0,23	0,22
СП	0,23	0,15	0,07	0,03	0,15	0,15	0,02
ПТ	0,09	-0,12	0,07	-0,14	0,23	0,36*	0,04
СТ	0,26	-0,01	0,29	0,06	0,11	0,08	0,20
ПЕМ	0,19	0,01	0,17	0,18	-0,05	0,19	0,08
СЕМ	-0,28	-0,15	-0,16	-0,09	0,11	-0,17	-0,32*
* $r_{кр0,05} = 0,31$; ** $r_{кр0,01} = 0,40$; *** $r_{кр0,001} = 0,50$							
EQ	Sa	Nc	Sy	A	C	Cog	Cr
ПЕ	-0,17	0,05	-0,07	-0,15	0,06	0,18	-0,15
СЕ	0,34*	0,06	0,12	0,11	0,07	0,28	0,39*
ПП	0,18	0,06	0,23	0,19	-0,18	-0,06	-0,09
СП	0,18	-0,03	-0,07	0,55***	-0,03	-0,04	0,22
ПТ	-0,11	0,16	-0,05	0,27	-0,06	0,05	0,22
СТ	0,04	0,18	0,10	0,39*	0,01	0,09	0,02
ПЕМ	0,13	0,16	0,25	0,12	-0,06	0,19	0,08
СЕМ	-0,35*	0,16	-0,07	-0,15	-0,08	-0,08	-0,14
* $r_{кр0,05} = 0,31$; ** $r_{кр0,01} = 0,40$; *** $r_{кр0,001} = 0,50$							

Умовні позначення: Tc – компетентність у часі; I – підтримка; Sav – ціннісні орієнтації; Ex – гнучкість поведінки; Fr – сензитивність до себе; S – спонтанність; Sr – самоповага; Sa – самоприйняття; Nc – уявлення про природу людини; Sy – синергія; A – прийняття агресії; C – контактність; Cog – пізнавальні потреби; Cr – креативність.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика кореляційних матриць студентів-психологів другого та четвертого курсів за кількісними критеріями

№ з/п	Курс	Кількість кореляцій				Разом, основні	Разом, допом.	Усі разом
		Основні шкали		Допоміжні шкали				
		Позитивні	Негативні	Позитивні	Негативні			
1	Другий курс, кількість	6	4	28	18	10	46	56
2	Четвертий курс, кількість	0	0	5	2	0	7	7
3	Четвертий (до другого), %	0%	0%	18%	11%	0%	15%	13%

шкалами САТ і рисами темпераменту. Серед допоміжних шкал у студентів четвертого курсу кількість кореляцій становить лише 15% відносно вибірки студентів другого курсу.

З таблиці 1 видно, що всі статистично достовірні кореляції шкал СА з обома показниками емоційності (предметна та комунікативна) є негативними. Це означає, що в середньому зростання емоційності супроводжується зниженням показників за шкалами СА. Легкість виникнення й наростання негативних емоцій стимулюють формування психічних захистів як засобу зниження стресу. Міцні психічні захисти викривляють «Я-образ» у напрямі забезпечення його соціальної бажаності. За описаною вище концепцією Гутрі Форда [7], відмінність реальних показників темпераменту та їх самооцінки перешкоджає СА.

У таблиці 1 показано кореляцію шкал «соціальний темп» та «орієнтація в часі» ($r=0,57$; $p_0<0,01$). Підвищений темп комунікації підвищує кількість переданих сигналів, повідомлень, емоцій, образів. Вища щільність комунікації підвищує інтенсивність зворотного зв'язку, тобто особа одержує більше повідомлень про себе, свої риси поведінки, включаючи свій темперамент. Зростання рівня зворотного зв'язку є сприятливим для самопізнання та самоприйняття, яке лежить в основі СА.

У таблиці 1 бачимо групу кореляцій шкали «підтримка» з показниками темпераменту «соціальна ергічність» ($r=0,35$; $p_0<0,05$), «соціальна пластичність» ($r=0,31$; $p_0<0,05$) і «соціальний темп» ($r=0,47$; $p_0<0,01$). Соціальні темп, ергічність і пластичність сприяють зростанню рівня комунікативної компетентності. Достатньо сформована соціальна компетентність спричиняє здатність особи управляти своїми соціальними зв'язками, ефективно формувати стосунки та підвищувати рівень власної соціальної автономії. Нагадаємо, що шкала САТ «підтримка» вимірює ступінь автономії цінностей і поведінки особистості від зовнішнього впливу.

У таблиці 1 бачимо кореляції шкали «підтримка» зі шкалами «предметна пластичність» ($r=0,47$; $p_0<0,01$) і «предметний темп»

($r=0,33$; $p_0<0,05$). Указані риси темпераменту стимулюють зростання продуктивності предметної праці, яка, у свою чергу, забезпечує зростання поваги з боку оточення. Ця повага сприяє зростанню самоповаги, яка створює сприятливі умови для самоприйняття. За К. Роджерсом, самоприйняття є основою розвитку СА.

Кореляційні зв'язки показників допоміжних шкал СА допомагають розширити й уточнити механізми зв'язків шкали «підтримка» з рисами темпераменту. Ці деталі є другорядними, тому ми на них не зупинятимемося.

Значну кількість кореляцій показників СА й темпераменту для майбутніх психологів другого курсу можна інтерпретувати так:

- на початковому етапі розвитку СА механізми сталого саморозвитку ще не сформовано;

- окремі риси темпераменту сприяють розвитку рефлексії, усвідомленню й нейтралізації власних психічних захистів, самоприйняттю та успішному запуску СА;

- сприятливі для розвитку СА риси темпераменту стимулюють розвиток СА, але лише на початковому етапі.

Ми виявили значні відмінності кореляційних матриць (кореляції СА з темпераментом) на другому та четвертому курсах. Зазначимо, що поєднання в одній вибірці осіб, які перебувають на різних етапах розвитку СА або перебувають у різних мікросоціальних середовищах, значно зменшує кількість статистично достовірних кореляцій у кореляційній матриці, оскільки різнонаправлені тенденції нейтралізуються.

Проведене нами дослідження продемонструвало виразні відмінності порівняно з іншими дослідженнями кореляцій СА з темпераментом. У кожній розглянутій нами праці набір кореляцій за основними шкалами має виразні відмінності від кореляцій, виявлених в інших працях. Це доводить високу локальність кореляцій між темпераментом і СА. Ми вважаємо, що ця локальність спричинена особливостями мікросоціального середовища, у якому перебувають досліджувані.

Здатність окремих рис темпераменту сприяти чи перешкоджати розвитку СА на початковому етапі залежить від особливостей суб'єктивного образу мікросоціального середовища, у яке включена особистість. Якщо особа усвідомлює себе співтворцем цього середовища, існує простір для розвитку СА. Якщо прагнення особи бути співтворцем цього середовища зазнає фрустрації, виникають значні перешкоди на шляху СА. З наведеного розуміння СА як співтворення особистістю себе та обраного нею сегменту соціуму випливає, що СА має вивчатися в контексті соціального середовища. З описаних причин ми вважаємо продуктивним у дослідженні кореляцій СА з темпераментом еколого-психологічний підхід, адже виявлені кореляції є функцією як особистості, так і соціального середовища.

У контексті еколого-психологічного підходу ми вважаємо помилкою в дослідженні Олени Городилової підбір групи досліджуваних без урахування етапності формування механізмів СА та особливостей мікросоціального середовища, до якого вони включені. Тому виявлені нею кореляції виявилися нечисленними та суперечливими за змістом.

Дослідження Н. Грищенко й С. Щаєва проводилися з курсантами військових ЗВО в Російській Федерації, тому мікросоціальні середовища, у які включені досліджувані курсанти, кардинально відрізняються від аналогічних умов нашого дослідження.

Висновки з проведеного дослідження.

З проведеного нами кореляційного дослідження видно, що на початковому етапі зростання особистісної зрілості майбутніх психологів (другий курс, 18 років) риси темпераменту можуть або сприяти, або перешкоджати розвитку СА. У цьому дослідженні сприятливими для зростання особистісної автономії (шкала «підтримка») є досить високий рівень соціальної ергічності, обох видів пластичності та обох видів темпу (предметного й соціального). Сприятливим для зростання рівня за шкалою «орієнтація в часі» та пов'язаного із цим зниження невротизації є досить високий соціальний темп. Несприятливими для показників за обома основними шкалами є досить високий рівень обох видів емоційності (предметного та соціального).

На етапі завершення формування ключових елементів механізму СА майбутніх психологів (четвертий курс, 20 років) сприятливі для СА риси темпераменту втрачають своє значення. Механізм СА починає працювати автономно від темпераменту. Зникають значущі кореляції між основними шкалами методики САТ і шкалами темпераменту.

На основі проведеного дослідження можлива метафорична інтерпретація темпераменту як «підтримуючих/перешкоджаючих конструкцій» «стартового майданчику» для «запуску» СА. Ці «підтримуючі/перешкоджаючі конструкції» можуть залежно від їх характеру як підтримувати СА, так і перешкоджати їй на початковому етапі. Після «відриву» СА від «стартового майданчику» ці «підтримуючі/перешкоджаючі конструкції» темпераменту втрачають своє значення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Городилова Е. Н. Самоактуализация и ее связь с интегральной индивидуальностью : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии». Пермь, 2002. 207 с.
2. Грищенко Н.П. Динамика самоактуализации обучающихся в образовательном процессе вуза. *Мир образования – образование в мире*. 2015. № 1 (57). С. 207–217.
3. Опросник структуры темперамента. URL: <http://testoteka.narod.ru/lichn/1/10.html> (дата обращения: 11.12.20).
4. Татаринцева Ю.В., Чернявский А.В., Нюхов А.С. Влияние темперамента на самоактуализацию личности студентов. *Фундаментальные научные исследования: теоретические и практические аспекты* : сборник материалов IV Международной научно-практической конференции. Кемерово, 31 мая 2017 г. Том II. Кемерово : ООО «Западно-сибирский научный центр», 2017. С. 206–209.
5. Щаев С.С. Особенности самоактуализации курсантов в процессе обучения в военной образовательной организации. *ЛОМОНОСОВ-2014* : материалы Международного молодежного научного форума. Москва : МАКС Пресс, 2014. С. 1–3.
6. Catell Padma and Metzner Ralph. *Associations among somatotype, temperament and self-actualization. Psychological Reports*. 1993. V. 72. P. 1165–1166.
7. Ford Guthrie J. The temperament/actualization concept: A perspective on constitutional integrity and psychological health. *Journal of Humanistic Psychology*. 1996. Vol. 95. № 1. P. 57–77.
8. Katz Stephen Ira. The Relationship of the Mid-Life Transition to Death Anxiety and Self Actualization. *LSU Historical Dissertations and Theses*, 3244, 1978. 115 p.
9. Knapp Robert R. Relationship of a measure of self-actualization to neuroticism and extraversion. *Journal of Consulting Psychology*. 1965. Vol. 29. № 2. P. 168–172.
10. Knapp R.R., Comrey A.L. Further construct validation of a measure of self actualization. *Educational and Psychological Measurement*. 1973. Vol. 33. P. 419–425.
11. Meredith G.M. Temperment and self actualization. *EDITS Research and Developments*. 1967. Vol. 1. P. 1.